

breve været blevet brændt, men mange breve fra prinsessens hånd er bevaret, ofte udtryk for et uligevægtigt sind. Meget rørende og i øvrigt behersket er prinsessens afskedsbrev til prinsen (s. 97-98). Udgaven indeholder også nogle af de betænkninger, som Christian Frederik skrev om politiske forhold under krigen med England. Det ses, at han på et tidligt tidspunkt gik imod forbundet med Napoleon. Af korrespondancen med faderen, arveprins Frederik, aftrykkes en lang epistel fra 1803 om skoleundervisningen.

Inden for brevvekslingen med statsmænd indtager brevene fra ejeren af Eidsvoll Jernværk, Carsten Tank Anker, næsten halvdelen af pladsen; de begynder 1801. I øvrigt forefindes en del breve fra Ove Høegh-Guldberg, deriblandt adskillige fra prinsens tidligere år. Korrespondancen om Kunstakademiet dækker årene 1803-12, og man bemærker, at den for en stor del er ført i pennen af prinsen personlig; en god del af pladsen optages af hans forestillinger til kongen om akademiets sager. Blandt de korresponderende malere træffes især Nic. Abildgaard, Peder Malling og J. P. Møller, blandt videnskabsmændene prinsens »guvernør«, professor N. I. Schow, og grev E. R. Vargas-Bedemar, desuden biskop P. O. Bugge i Trondhjem, der 1805 blev vicepræsident for Det Kongelige Norske Videnskabernes Selskab i Trondhjem. I alle tilfælde er kun de væsentligste breve eller brevuddrag taget med i udgaven.

Som det kunne ventes, er udgiverprincipperne fuldt forsvarlige. Megen omhu er anvendt på at opnå en korrekt læsning af teksterne. Hver enkelt korrespondent præsenteres i en kort indledning, og hvert enkelt brev er forsynet med forklarende noter. Et godt register afslutter udgaven.

GEORG NØRREGÅRD

Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt. Schriften der Gesellschaft für Flensburger Stadtgeschichte, Nr. 17. Flensburg 1966. 655 sider. 170 illustrationer, deraf 4 kortbilag. 19,80 DM.

Få år efter Tysklands kapitulation 1945 tog nuværende rigsarkivar *Johan Hvidtfeldt* det prisværdige initiativ at få udgivet en videnskabeligt underbygget skildring af Sønderjyllands betydeligste købstads, Flensborgs, historie fra dens oprindelse og ned til vore dage. »*Flensborg Bys Historie*« blev under en tremandsredaktion (H. Hjelholt, J. Hvidtfeldt og K. Kretzschmer) udgivet af Grønseforeningen og Historisk Samfund for Sønderjylland (I-II. 1953-55). De to bd. omfatter henved 900 sider med 185 billeder. Værket talte hele 21 medarbejdere. Byens historie er naturligt nok set fra et dansk synspunkt, men man bestræbte sig selvsagt for en saglig fremstilling.

Da Flensborg også efter den 2. verdenskrigs afslutning blev ved at være tysk, fattede man 1954 i byens tyske kredse den plan at levere et modstykke til den danske Flensborghistorie. Denne plan er i foråret 1966 realiseret ved den af det byhistoriske samfund udgivne statelige »*Flensburg. Geschichte einer Grenzstadt*«.

Illustrationsmæssigt må man nok give det tyske værk forrangen, hvad der navnlig skyldes det større format og det anvendte glittede papir. Mange billeder (dog kun ca. 1/4 eller 1/5) er efter sagens natur fælles for de to arbejder, men jævnfører man helsidesbilledet af borgmester A. P. Andresen, maleri af Eckersberg, i det tyske værk (s. 223) med den lille gengivelse i det danske (II, s. 51), falder den sidste igennem. Et mindre grelt forhold gælder C. A. Jensens maleri af agent Andreas Christiansen jun. (s. 246 og II, s. 99). Medens billedet af Flensborg fra slutningen af det 16. årh. (i Brauns *Theatrum urbium* IV. 1588) i det danske værk er gengivet over 2 sider (s. 136–37), findes det i det tyske som et stort sammenfoldeligt bilag og tager sig festligt ud. At man har søgt at variere billedstoffet fra det i det danske værk anvendte, er forståeligt.

Af medarbejderne ved »Flensborg Bys Historie« var nogle flensborgere, men de fleste kongerigske, betydelige specialister på de forskellige områder, der behandlede. Det tyske værk, der er skrevet af en halv snes unge flensborgere, har haft den store fordel at kunne bruge det danske, og dette citeres i noterne særdeles hyppigt. Flensborgs stadsarkivar, dr. *Hans-Friedrich Schütt*, har to store og meget velskrevne afsnit: »Flensburg im Mittelalter« og »Flensburg in der Zeit des Gesamtstaates«, medens dr. *Erich Hoffmann* skildrer »Flensburg von der Reformation bis zum Ende des Nordischen Krieges 1721«. Når dr. Schütts andet afsnit kaldes »helstatens tid«, må det bemærkes, at det ender ca. 1807. De to følgende afsnit, der omfatter tidsrummet til 1864, er behandlet af dr. *Gerd Vaagt* ud fra et udpræget tysk eller slesvig-holstensk synspunkt, men er også det tidsrum, hvor stærke nationale modsætninger brydes. Det er selvfølgelig nok også tyske synspunkter, vi møder i dr. *Horst Windmanns* afsnit: tiden 1864–1920 og i det følgende: 1920–60, der behandles af et team (6 personer) uden oplysning om, hvordan disses samarbejde har fundet sted.

Afslutningen i værket udgøres af tre afhandlinger, som det er en ubetinget glæde at stifte bekendtskab med. Først prof., dr. *Karl Weigands* gode og oplysende undersøgelse: »Flensburg als zentraler Ort« om byens »wirtschaftliche Ausstrahlungskraft . . . auf sein Hinterland in der Vergangenheit und in der Gegenwart«. Tørstige sjæle møder her både Bommerlund-snapsen og rommen. Dernæst biblioteksdirektør, dr. *Hans Peter Johannsens* sympatiske artikel om »Flensburgs kommunale Kulturinstitute« og museumsdirektør, dr. frk. *Ellen Redlefsens* interessante

gennemgang af »Meister und Werkstätten der Kunst in Flensburg«. Fra det 19. århundrede omtales her fynboen Axel Bundsen, maleren Lorens Frölich og kgl. bygningsinspektør L. A. Winstrup. At man i 1964 af færdselshensyn har nedrevet sidstnævntes stænderhus, må fra et historisk synspunkt beklages.

Det tyske værk er ikke så sagligt opdelt som det danske, men har s. 15 en emneindholdsoversigt, desuden sagregister foruden sted- og personregister. Endvidere indeholder det til slut en række valgtabeller, blandt disse resultaterne af valgene fra 1946 til 1965 til hhv. forbundsdagen, landdagen og byrådet. Ved landdagsvalget i 1947 fik den danske liste over 30.000 st. over for alle andre partiers godt 20.000. Siden har det danske stemmetal været stadigt vigende; om grundene hertil er nationale eller en særlig af økonomiske interesser betinget stemmeafgivning, kan næppe entydigt afgøres.

Det større format og den tættere skrift i det tyske arbejde gør, at der formentlig er nogenlunde samme plads til tekst i de to værker. Men indholdet er mange steder ret forskelligt. På visse punkter tør man sige, at de på en god måde supplerer hinanden, og dette kan også træffe sig, hvor et tysk synspunkt er stillet over for et dansk. På andre steder, hvor de nationale stridigheder spiller ind, gælder, at er det ene rigtigt, må det andet være falsk – i forskellig grad.

Medarbejderne ved det danske værk foretog ganske vist ret omfattende kildestudier i Flensborg byarkiv, hvor der vistes dem udstrakt imødekommenhed af dr. H.-Fr. Schütts fader, den daværende stadsarkivar og udmærkede Flensborg-historiker, dr. *Otto Schütt*. Alligevel er det ikke at undres over, at byarkivet, så vidt skønnes, har leveret fyldigere materiale til det tyske værk end til det danske, når første værks hovedmand er den stedlige stadsarkivar. Af kildehenvisningerne til den tyske bog fremgår, at der er taget meget hensyn til danske historiske værker, der er af betydning for Flensborgs historie. Da denne for de 9/10 deles vedkommende tilhører Danmark, er det mange.

Det er urimeligt i dette store, smukke værk at hæfte sig ved trykfejl, der for øvrigt synes få. En meningsforstyrrende sådan findes dog s. 156, hvor der står »die Stadt« i stedet for »der Staat«. Måske bør man heller ikke for meget hæfte sig ved, at samme navn optræder med forskellig stavemåde, hvad der er flere eksempler på. Den dansksindede biskop i Slesvig Johan Skondelev (d. 1421) skrives af samme forf. snart således, snart Skondelov og snart Skondelef. At alle stednavne i hele hertugdømmet anføres i deres fortyskede form (Tondern, Hadersleben, Sundewitt, Alsen etc.), må ses på baggrund af den historiske fortyskningsproces, men hvorfor skrive »Ochsenberg« (s. 78) om Øksnebjerg på Fyn og »Nystedt« (s. 88) om Nysted på Lolland?

S. 460 hedder det, at i Danmark råder »den forestilling«, at den

sydslesvigske befolkning »nach Art und Rasse dänisch-nordisch sei und die deutsche Sprache und Kultur nur wie ein Mantel den Dänischen Kern verdecke . . .«. Men det første i denne udtalelse er ikke blot en »forestilling«, men en historisk kendsgerning. Om det andet punkt i udtalelsen kan med større ret tvistes. S. 282 kaldes Flensborgs »gamle« kirkegård, der indviedes 1813, for Nordtysklands første kommunale kirkegård, hvad der er helt uhistorisk, da Slesvig før erobringen 1864 intet havde med Tyskland at gøre.

Skønt man fra dansk side ikke har større sympati for begrebet »Slesvig-Holsten«, kan man selvfølgelig ikke benægte, at der efter 1864 kom til at bestå en preussisk provins »Slesvig-Holsten« og efter 1945 et »land« af samme navn i den vesttyske forbundsstat. Men man kan betvivle korrektheden af i et historisk arbejde at bruge denne betegnelse og beboernavnet »slesvig-holstenere« i tider, hvor disse navne ikke er dækkende. Det er, som vilde man kalde skåningerne før 1660 for svenskere. Et kuriøst eksempel på, hvor langt forkærligheden for et »Slesvig-Holsten« kan føre, findes s. 59, hvor man udnævner Christian I til »hertug af Slesvig-Holsten«. Jeg forbigår de talrige andre eksempler.

Ligesom det vilde være utænkeligt, om der ikke i et så stort værk forefandtes trykfejl, vilde det være, om man ved en nøjagtig gennemlæsning ikke stødte på urigtigheder eller større og mindre unøjagtigheder. For en ordens skyld noteres en del af disse. S. 80 anføres 1537 i st. f. 1536 som året for reformationens indførelse i kongeriget, og s. 106 lader forf. Christian III dø 1558 i st. f. 1. januar 1559. S. 128 tales om norsk og bornholmsk kobber, men bornholmsk kobber er mig ukendt. S. 224 siges, at Adam Smiths skelsættende værk »The Wealth of Nations«, der udkom 1776, publiceredes 1780.

Under revolutionstiden opstod der forskellige steder i Sønderjylland uroligheder, fremkaldt af dyrtidsår. Johan Hvidtfeldt har behandlet disse indgående i en afhandling i »Sønderjyske Årbøger« for 1945 (s. 128–169). I 1795 kom det i Flensborg til kraftige demonstrationer, og demonstranterne var kommet på den efter magistratens mening »wunderliche Idee« at kræve maksimalpriser på alle levnedsmidler. For at dæmpe uroen tilkaldtes der en større militærstyrke fra Slesvig. Den rykkede ind i Flensborg den 5. juni om morgenen, og dagen efter blev 60 skibstømrere anholdt (»vorgeführt«) og foreløbig to af dem arresteret; strenge straffe fulgte for mange af urostifterne. Affæren skildres af dr. Schütt s. 230 f., men han lader først militæret rykke ind i byen den 6. juni og samtidig foretage »arrestationerne«, om man nu kan bruge dette udtryk. Medens Schütt fremstiller de revolutionære begivenheder på grundlag af arkivalier i Gottorp landsarkiv, bygger J. H. på arkivalier i Rigsarkivet og i Hærens Arkiv.

Dr. Gerd Vaagts skildring af tidsrummet 1807–1864 er, som sagt,

skrevet ud fra et udpræget slesvig-holstensk synspunkt og vidner, forekommer det mig, nærmest om, at »intet er lært og intet glemt«. Som bevis herfor må henvises til danske behandlinger af nævnte tid, og jeg nøjes her med enkelte eksempler. Først nogle urigtigheder. At det ikke var fra 1862 (s. 324), men allerede for byregnskabet 1860–61, at offentliggørelse skete, vilde han have kunnet se i Flensborg Bys Historie. II, s. 193 f. At han s. 306 kalder oberst Bonin for general B., har jeg vanskeligt ved at kritisere, da jeg selv et sted er kommet for skade at gøre det. S. 313 siges, at midt i aug. 1849 kom de »von Friedrich VII ernannten Mitgliedern der Verwaltungskommission« til Flensborg. Men Frederik VII udnævnte kun det ene medlem (Tillisch) af bestyrelseskommissionens (Landesverwaltungs) tre. Har G. V. tænkt på embedsmænd, fungerende under kommissionen, må hertil bemærkes, at sådanne hverken kan kaldes »medlemmer« af den eller var udnævnte af kongen. Når det nogle linjer senere på samme s. hedder, at Slesvig skulde regeres i kongens navn »von einer Landesversammlung«, må det sidste være trykfejl for Landesverwaltung. At Husum s. 314 anføres blandt de byer i Sydslesvig, hvor slesvig-holstenerne »unter grosszügiger preussischer Besatzung« kunde skalte og valte, som de vilde, er urigtigt. At kalde det preussiske militærs optræden for »grosszügig«, når det passivt lod slesvig-holstensk pøbel fordrive danske embedsmænd, som militæret traktatlig var forpligtet til at støtte, er dog vist ikke det helt dækkende udtryk. Og når han (s. 328) kalder den slesvig-holstenske demonstrant, rektor Lübkers forvisning fra byen, januar 1850, for »unrechtmässig«, venter man måske – men forgæves! – en lignende karakteristik af dansksindede flensborgeres deportation i 1848 til Rendsborg. Dansksindedes udskejelser på dagen for de svensk-norske troppers ankomst, den 27. august 1849 om aftenen, placeres i beretningen s. 314, som om de havde fundet sted, før den slesvig-holstenske politimester Krohn om formiddagen lod sine gendarmere rykke ud mod den skare, der på toldboden vilde modtage svenskerne; ved sammenstødet her dræbtes to mennesker, da gendarmerne – ved en misforståelse? – gav sig til at skyde med skarpt.

Ved valgene efter anneksionen i februar og august 1867 til den nordtyske rigsdag var der, som bekendt, dansk flertal i Flensborg. Og i 1881, da Gustav Johannsen valgtes til rigsdagsmand for valgkreds 2 (Flensborg-Åbenrå), fik han i Flensborg ved omvalget godt 1000 st. flere end sin modkandidat. Det store danske flertal ved de første valg efter den tyske katastrofe under Hitler (billedet s. 438 viser ham på Flensborg flyveplads) er tidligere nævnt. Alligevel er der hos forf. af det tyske værk en stærk tendens til at ville reducere danskheden i Flensborg til et ringe mindretal. S. 388 hedder det, at Flensborg efter anneksionen omformedes fra en halvt dansk til »eine eindeutig deutsche Stadt« – det danske skolevæsen forbødes simpelthen! S. 397 får vi at vide, at i 1914 skulde

ingen have anset det muligt nogen sinde igen at kunne tvivle om »der deutsche Charakter der Stadt«, og s. 407 tales om den for 90 procents vedkommende tyske by.

Nu har sådanne tyske betragtninger, hvad ikke skal miskendes, selv sagt en god støtte i det sprogskifte, der begyndte i middelalderen, og som i 1. halvdel af 19. årh. gjorde Flensborg til en overvejende tysktalende by. Hvor stærkt det flensborgske dagligsprog alligevel er præget af dansk, fremgår af Karl N. Bocks disputats »Niederdeutsch auf dänischem Substrat« (1933). Flere eksempler (fra tiden efter 1864) på dette blandingsprog bringer det tyske Flensborgværk s. 399. Fra det 17. årh. anføres (s. 586, anm. 369) mange danske påvirkninger på Flensborg-tysk. Nogen stolthed over, at der mellem disse er »Sladdertasche«, føler man næppe.

Skønt de foregående kritiske bemærkninger må anses for væsentlige – og adskillige andre er udeladt – vil jeg gentage, at det gælder langt de største partier af bogen, at man læser dem med udelt tilfredshed og kan glæde sig over den livfulde fremstilling og den fylde af oplysninger, store og små, til byens historie, som man stifter bekendtskab med. Man lærer byens storhedstid i det 16. årh. at kende, hvor indvandrede westphalere svang sig op til storhandelsmænd. De dramatiske krigsbegivenheder i det 17. årh. fængsler en, og man følger i det 18. og 19. årh. i tankerne den vældige flensborgske handelsflåde på dens færd i Østersøen eller mod nord, vest og syd. Standsedes Norges-handelen brat med 1814, var der stadig udbytte at hente med Vestindien- og Grønlandsfarere. Trods flensborgernes »materialistiske« indstilling trives i det 18. årh. både teater- og musiklivet i byen, og sidst i det 19. årh. rejses ved privat initiativ det righoldige Flensborg museum. Nok forekommer værket mig i nogen grad at lide af en grundfalsk historisk indstilling, men det bringer dog ikke blot smukke billeder af førende danske fra tiden efter nationalitetskampens opståen; der gives yderligere en ordentlig omtale af dem. Af den kongetro helstatsmand, den flensborgske stænderdeputerede, agent H. C. Jensen refereres udtalelser (fra 1853) mod indførelse af dansk som officielt sprog i Flensborg, men også hans bekendelse til det danske monarki som »vort fælles fædreland«. Hans tro på, at helstaten ved kongens vilje og stormagternes garanti var fuldt betrygget, afsløredes imidlertid ved begivenhederne i 1864 som bygget på sand.

HOLGER HJELHOLT